

WOLNOŚĆ WYPOWIEDZI A MOWA NIENAWIŚCI W DZIAŁALNOŚCI FUNKCJONARIUSZY PUBLICZNYCH W DEBACIE POLITYCZNEJ

BEATA STĘPIEŃ-ZAŁUCKA*

DOI: 10.26399/iusnovum.v18.2.2024.17/b.stepien-zalucka

STRESZCZENIE

Wolność wypowiedzi towarzyszy człowiekowi od wieków. Wraz z rozwojem społeczeństw, na przestrzeni kolejnych dziesięcioleci, podlegała ewolucji i zmianom. Równoległe z nią rozwijała się także brutalizacja języka, na podstawie której wykształciła się mowa nienawiści. Obecnie towarzyszy ona społeczeństwom na całym świecie. Jednak najbardziej znamienity wpływ ma w sferze wypowiedzi osób publicznych. Wynika to z faktu, iż wypowiedzi takie docierają do szerokiej rzeszy odbiorców, w której znajdują się zarówno zwolennicy, jak i przeciwnicy danej osoby. To z kolei prowadzi do szeroko zakrojonej debaty, w której poszczególne argumenty tracą na znaczeniu na rzecz powtarzalności negatywnych haseł i komentarzy o wydźwięku nienawistnym.

Niniejszy artykuł ma na celu ukazanie granicy pomiędzy wolnością wypowiedzi a mową nienawiści oraz skutków, jakie wiążą się z występowaniem mowy nienawiści w wypowiedziach osób publicznych. Postarano się dowieść głównej tezy, iż mowa nienawiści w działalności osób publicznych stanowi zjawisko bezsprzecznie negatywne, przez co nie może korzystać z ochrony gwarantowanej w ramach wolności wypowiedzi. Stąd wśród dodatkowych tez obranych w ramach rozważań przyjęto, że mowa nienawiści godzi w godność nie tylko poszczególnych jednostek, ale i całego społeczeństwa, prowadzi do obniżenia kultury wypowiedzi, politycznej i – odpowiednio – społecznej. W konsekwencji narusza autorytet osób publicznych i godzi w urzędy, które sprawują, podważając zaufanie do nich.

Słowa kluczowe: wolność wypowiedzi, mowa nienawiści, osoby publiczne

---

* dr hab., prof. UR, Instytut Nauk Prawnych, Uniwersytet Rzeszowski (Polska), adwokat, e-mail: beata@kpmz.pl, ORCID: 0000-0003-1802-680X

FREEDOM OF EXPRESSION AND HATE SPEECH REGARDING THE ACTIVITIES OF PUBLIC OFFICIALS IN POLITICAL DEBATE

ABSTRACT

Freedom of expression has accompanied mankind for centuries. As societies have developed over the decades, it has evolved and changed. In parallel with it, the brutalisation of language also developed, on the basis of which hate speech developed. Today, it accompanies societies all over the world. However, its most notable impact is in the sphere of the speech of public figures. This is due to the fact that such statements reach a wide audience, which includes both supporters and opponents of such a person. This, in turn, leads to a wide-ranging debate in which individual arguments lose relevance in favour of the repetition of negative slogans and comments with hateful overtones. This statement aims to show the boundary between freedom of expression and hate speech and the consequences that are associated with the use of hate speech by public figures. The article tries to prove the main thesis that the hate speech in the activity of public persons is an unquestionably negative phenomenon, thus it cannot benefit from the protection guaranteed under the freedom of speech. Hence, among the additional theses chosen within the framework of the deliberations, it was assumed that hate speech undermines the dignity not only of individuals but also of the whole society, leads to a lowering of the culture of speech, political and social respectively. Consequently, it violates the authority of public figures and harms the offices they hold by undermining trust in them.

Keywords: freedom of expression, hate speech, public figures

UWAGI WPROWADZAJĄCE

Wolność wypowiedzi, nazywana inaczej wolnością słowa¹, w sferze życia prywatnego należy do wolności osobistych². Jak pisał Jacek Sobczak, została ona ustanowiona dla całego społeczeństwa³, co ważne jednak, swe konstytutywne znaczenie posiada zasadniczo w sferze życia politycznego, stąd – w wąskim znaczeniu – można ją ująć jako wolność polityczną⁴. Wolność polityczna to prawa przyznane jednostce i ograniczające władzę rządzących wobec takiej jednostki; stanowią przez

---

¹ M. Florczak-Wątor, *Komentarz do art. 54 Konstytucji RP*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. Tuleja, Warszawa 2019, s. 186; W. Sokolewicz, *Prasa i Konstytucja*, Warszawa 2011, s. 66–67. Taka interpretacja wynika z przyjętej w doktrynie interpretacji art. 54 Konstytucji RP, równolegle jednak norma tego przepisu jest podstawą formułowania różnego rodzaju zarzutów, w tym m.in., iż ustrojodawca nie wykorzystał we wskazanym przepisie używanego na arenie międzynarodowej sformułowania – „wolność wypowiedzi”. Szerzej na ten temat: W. Lis, Z. Husak, *Konstytucyjne podstawy wolności wypowiedzi*, w: *Praktyczne aspekty wolności wypowiedzi*, red. W. Lis, Z. Husak, Toruń 2011, s. 114.

² J. Sadowski, *Komentarz do art. 54 Konstytucji RP*, w: *Konstytucja RP. Tom I*, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016, s. 1280–1281.

³ J. Sobczak, *Czy wolność słowa i wolność prasy są rzeczywiście potrzebne społeczeństwu i państwu?*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2018, R. LXXX, z. 1, s. 133.

⁴ P. Sarnecki, *Komentarz do art. 54 Konstytucji RP*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. L. Garlicki, M. Zubik, Warszawa 2016, s. 292. Dlatego w doktrynie formułowana jest ona jako wolność o charakterze mieszanym. Tak np. J. Sadowski, *Komentarz do art. 54 Konstytucji RP*, op. cit., s. 1280–1281.

to element konstytuujący społeczeństwo obywatelskie⁵. Jak pisał J.S. Mill: „(...) istnieje potrzeba ochrony przed tyranią dominującej opinii i uczuć; przed skłonnością społeczeństwa do narzucania przez inne środki niż kary cywilne swoich własnych idei i praktyk jako zasad zachowania wobec tych, którzy różnią się od nich”⁶. Demokracja, według Milla, nie polega bowiem na tym, że większość dominuje, ale na tym, że wszyscy biorą udział w dyskusji, co gwarantuje najlepsze decyzje⁷.

Debata publiczna stanowi więc szczególne miejsce wymiany poglądów, wymagające zachowania kultury wypowiedzi, a także otwartości na przyjęcie, zrozumienie i dobrą polemikę z odmiennym stanowiskiem⁸. W artykule podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, czy w toku prowadzenia szczególnego rodzaju działalności, jaką jest działalność funkcjonariuszy publicznych, jest miejsce na wypowiedzi nacechowane nienawiścią? Czy funkcjonariusze publiczni powinni dbać o autorytet instytucji, którą reprezentują, czy powinni ograniczać formę wypowiedzi i tym samym unikać mowy nienawiści ze względu na pełnione funkcje?

Niniejsze omówienie ma na celu ukazanie granicy pomiędzy wolnością wypowiedzi a mową nienawiści oraz skutków, jakie wiążą się z występowaniem mowy nienawiści w wypowiedziach funkcjonariuszy publicznych. W artykule postarano się dowieść głównej tezy, iż mowa nienawiści w działalności funkcjonariuszy publicznych stanowi zjawisko bezsprzecznie negatywne, przez co nie może korzystać z ochrony, gwarantowanej w ramach wolności wypowiedzi. Stąd wśród tez dodatkowych, obranych w ramach rozważań, przyjęto, że mowa nienawiści godzi w godność nie tylko poszczególnych jednostek, ale i całego społeczeństwa, prowadzi do obniżenia kultury wypowiedzi, politycznej i odpowiednio społecznej. W konsekwencji narusza autorytet funkcjonariuszy publicznych i godzi w godność urzędów, które sprawują, podważając zaufanie do nich.

Tak określone tezy badawcze wymusiły zastosowanie kolejnych metod badawczych, wśród których wykorzystano metodę dogmatycznoprawną – posłużono się nią do przedstawienia norm przepisów w zakresie wolności wypowiedzi i mowy nienawiści; metody teoretycznoprawnej użyto do przybliżenia stanowisk nauki w zakresie badanego zjawiska.

---

⁵ H. Zięba-Załużka, *Prawo do swobody wypowiedzi w prawie międzynarodowym i prawie polskim (na tle sporów o interes publiczny/demokratyzację polityki)*, w: *Zagadnienia prawa konstytucyjnego. Polskie i zagraniczne rozwiązania ustrojowe. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Dariuszowi Góreckiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. K. Skotnicki, K. Skłodowski, A. Michalak, Łódź 2016, s. 507–527.

⁶ J.S. Mill, *The Essential Works of John Stuart Mill*, red. M. Lerner, New York 1961, s. 258.

⁷ Zob. M. Zmierczak, *John Stuart Mill o prawie wyborczym w demokracji – refleksje z perspektywy XXI wieku*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2012, t. XXVII, s. 437 i n. Przy czym już w tym miejscu podkreślenia wymaga, że formalna kwalifikacja określonej wolności jako osobistej czy też politycznej pozostaje bez znaczenia dla ustalenia jej treści czy różnicowania przyznanej jej ochrony. P. Sarnecki, *Komentarz do art. 54 Konstytucji RP*, op. cit., s. 292.

⁸ W. Sokolewicz, *Prasa...*, op. cit., s. 132–133.

GENEZA WOLNOŚCI WYPOWIEDZI

Wolność wypowiedzi, słowa, jako jedno z podstawowych praw człowieka, o trwałych fundamentach, jakimi są wartości i godność osoby ludzkiej, zyskała ochronę w różnego rodzaju deklaracjach i aktach, w tym także tych normatywnych, rangi krajowej oraz międzynarodowej. Dlatego warto sięgnąć do jej genezy⁹.

Należy przypomnieć, iż zawrotną karierę terminy te zrobiły dopiero w epoce nowożytnej, w dobie oświecenia, a zwłaszcza po rewolucji francuskiej w 1789 roku. Wówczas narodziło się wiele terminów „wolnościowych”, na przykład wolność jednostki, której przesłanki odnajdujemy we francuskiej Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela (art. 4): „Wolność polega na tym, aby móc czynić wszystko, co nie szkodzi innemu; w ten sposób korzystanie z naturalnych praw przez każdego człowieka nie ma innych granic niż te, które zapewniają innym członkom społeczeństwa korzystanie z tych samych praw. Granice te mogą być określone tylko przez ustawę”¹⁰. Zasada ta została także zaakceptowana w XX wieku, począwszy od Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 roku, gdzie w artykule 29 ust. 2 czytamy: „W korzystaniu ze swych praw i wolności każdy człowiek podlega jedynie takim ograniczeniom, które są ustalone przez prawo wyłącznie w celu zapewnienia odpowiedniego uznania i poszanowania praw i wolności innych i w celu uczynienia zadość słusznym wymogom moralności, porządku publicznego i powszechnego dobrobytu demokratycznego społeczeństwa”¹¹, przez MPPOiP¹², którego art. 19 stanowi kompleksową normę, kształtującą zasadę wolności wypowiedzi, jednocześnie w dalszej części wskazując na zakres jej ograniczenia. W artykule tym podano: 1. Każdy człowiek ma prawo do posiadania bez przeszkód własnych poglądów. 2. Każdy człowiek ma prawo do swobodnego wyrażania opinii; prawo to obejmuje swobodę poszukiwania, otrzymywania i rozpowszechniania wszelkich informacji i poglądów, bez względu na granice państwowe, ustnie, pismem lub drukiem, w postaci dzieła sztuki bądź w jakikolwiek inny sposób według własnego wyboru. 3. Realizacja praw przewidzianych w ustępie 2 niniejszego artykułu pociąga za sobą specjalne obowiązki i specjalną odpowiedzialność. Może ona w konsekwencji podlegać pewnym ograniczeniom, które powinny być jednak wyraźnie przewidziane przez ustawę i które są niezbędne w celu: a) poszanowania praw i dobrego imienia innych; b) ochrony bezpieczeństwa państwowego lub porządku publicznego albo zdrowia lub moralności publicznej¹³. W art. 10 EKPCz widzimy natomiast, iż:

⁹ M. Drożdż, *Nie ma wolności słowa bez... spojrzenie etyczne na wolność mediów i wolność słowa*, w: *Współczesne media – wolne media? Tom 1*, red. I. Hofman, D. Kępa-Figura, Lublin 2011, s. 15.

¹⁰ Za: E. Smoktunowicz, *Wolność jednostki*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, Białystok–Warszawa 2000, s. 1152.

¹¹ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, Ośrodek Informacji ONZ w Warszawie, <http://www.unic.un.org.pl/dokumenty/deklaracja.php> (dostęp: 8.08.2022).

¹² Szerzej komentarz do paktu: P.M. Taylor, *A Commentary on the International Covenant on Civil and Political Rights. The UN Human Rights Committee's Monitoring of ICCPR Rights*, Cambridge 2020.

¹³ Szerzej w tym aspekcie w zakresie wolności posiadania i wyrażania poglądów: *Międzynarodowy pakt praw obywatelskich (osobistych) i politycznych. Komentarz*, red. R. Wieruszewski, Warszawa 2012, s. 461.

1. Każdy ma prawo do wolności wyrażania opinii. Prawo to obejmuje wolność posiadania poglądów oraz otrzymywania i przekazywania informacji i idei bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państwowe. Niniejszy przepis nie wyklucza prawa Państw do poddania procedurze zezwoleń przedsiębiorstw radiowych, telewizyjnych lub kinematograficznych. 2. Korzystanie z tych wolności pociągających za sobą obowiązki i odpowiedzialność może podlegać takim wymogom formalnym, warunkom, ograniczeniom i sankcjom, jakie są przewidziane przez ustawę i niezbędne w społeczeństwie demokratycznym w interesie bezpieczeństwa państwowego, integralności terytorialnej lub bezpieczeństwa publicznego ze względu na konieczność zapobieżenia zakłóceniu porządku lub przestępstwu, z uwagi na ochronę zdrowia i moralności, ochronę dobrego imienia i praw innych osób oraz ze względu na zapobieżenie ujawnieniu informacji poufnych lub na zagwarantowanie powagi i bezstronności władzy sądowej¹⁴.

Przytoczone powyżej normy przepisów wskazują zakres wolności wypowiedzi, z jednoczesnym uwzględnieniem okoliczności, które mogą ją ograniczać. Określony tymi przepisami zakres podmiotowy swobody wypowiedzi przysługuje każdemu – zarówno osobom fizycznym, prawnym, jak i jednostkom organizacyjnym nieposiadającym osobowości prawnej. Przy czym najbardziej rozbudowana w tym względzie jest norma przepisu EKPCz, w której wskazane zostały okoliczności umożliwiające ograniczenie swobody wypowiedzi. I.C. Kamiński uważa, że takie ograniczenie spełnia dwa podstawowe cele. Po pierwsze, umożliwia państwom-sygnatariuszom legitymizację dokonywanych przez nie ingerencji, a po drugie – uniemożliwia nadużywanie uprawnień do ograniczania wolności wypowiedzi¹⁵.

Nie można zapominać także o regulacji wolności wypowiedzi, zawartej w Karcie Praw Podstawowych UE, przyjętej w Nicei 7 grudnia 2000 r., w której w art. 11 czytamy, że: „1. Każdy ma prawo do wolności wypowiedzi. Prawo to obejmuje wolność posiadania poglądów oraz otrzymywania i przekazywania informacji oraz idei bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państwowe. 2. Szanowana jest wolność mediów i ich pluralizm”. W Karcie potwierdzono – w art. 52 ust. 3 – iż jeśli zawiera ona prawa odpowiadające prawom zagwarantowanym w Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i podstawowych wolności, to ich znaczenie i zakres są takie same, a nawet istnieje możliwość w UE szerszej ochrony. Jak zauważa A. Biłgorajski, „granica wolności wypowiedzi i wolności mediów jest godność człowieka uznana nie tylko za podstawowe prawo, ale i faktyczne źródło wszelkich wolności i praw zapisanych w Karcie”¹⁶.

Regulacja swobody wypowiedzi, ujęta w normach dokumentów o randze międzynarodowej i europejskiej, pozwala na ich jasną i całościową interpretację. Przy czym przejrzystość aktów wcześniejszych w stosunku do Konstytucji RP stała się asumptem do czerpania wzorców do konstytucjonalizacji wolności wypowiedzi współcześnie w Polsce.

---

¹⁴ Szerzej w zakresie art. 10 w kontekście wolności oceny sędziów, M.K. Addo, *Are Judges Beyond Criticism Under Article 10 of the European Convention on Human Rights?*, „International & Comparative Law Quarterly” 2008, nr 47, s. 425 i n.

¹⁵ I.C. Kamiński, *Ograniczenia swobody wypowiedzi dopuszczalne w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Analiza krytyczna*, Warszawa 2010, s. 28–29.

¹⁶ A. Biłgorajski, *Granice wolności wypowiedzi. Studium konstytucyjne*, Warszawa 2013, s. 184.

WOLNOŚĆ WYPOWIEDZI W RODZIMYM SYSTEMIE

Wolność wypowiedzi w Konstytucji RP została ujęta w art. 54, w którym czytamy: „Każdemu zapewnia się wolność wyrażania swoich poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji”. Norma tego artykułu wskazuje na jego zakres podmiotowy oraz przedmiotowy¹⁷.

Ten pierwszy odnosi się do każdej jednostki – człowieka, niezależnie od jego przynależności państwowej czy samodzielnej bądź wspólnej z innymi osobami działalnoci. Z kolei zakres przedmiotowy obejmuje cały mechanizm komunikacyjny, począwszy od otrzymywania, poszukiwania komunikatów, na ich komunikowaniu skończywszy. Stąd też na wolność wypowiedzi tak naprawdę składają się trzy inne wolności: wolność wyrażania poglądów, wolność pozyskiwania informacji, wolność rozpowszechniania informacji. Co więcej, wskazany przepis gwarantuje także wolność mediów¹⁸. W związku z tym należy przyjąć, że wolność wypowiedzi polega na posiadaniu opinii, informacji, idei czy poglądów oraz ich komunikowaniu w stosunku do innych osób. Wartyu zauważenia jest jednak fakt, że owe wypowiedzi mogą przybierać różnego rodzaju formę, tj. poglądów, opinii, informacji czy samych idei, przy czym zakres ich ochrony jest różny. Najmocniej chronione pozostają informacje o treściach obiektywnych i „sprawdzalnych”. Istotne przy tym pozostaje, że wypowiedzi te mogą przybierać różny charakter: od ekonomicznego, społecznego, po polityczny czy artystyczny. Różne także mogą być sposoby i formy owego komunikowania się (pisemny, ustny, symboliczny)¹⁹.

Należy zaznaczyć, iż nie jest to jedyna regulacja konstytucyjna związana z szeroko pojętą wolnością wypowiedzi. Składają się nań również inne regulacje zawarte w Konstytucji RP, dlatego pełne ujęcie wolności wypowiedzi daje dopiero spojrzenie na inne przepisy ustrojowe, które jej dotyczą²⁰.

Ważną wolnością w tym zakresie jest wolność prasy, zawarta w art. 14 Konstytucji RP²¹: „Rzeczpospolita Polska zapewnia wolność prasy i innych środków społecznego przekazu”. Trybunał Konstytucyjny uznał bowiem, iż relacja pomiędzy tymi dwiema wolnościami ma charakter komplementarny, który przejawia się we wzajemnym wzmacnianiu się i potwierdzaniu²². Warto także dostrzec normę wskazaną w art. 49 Konstytucji RP: „Zapewnia się wolność i ochronę tajemnicy komunikowania się. Ich ograniczenie może nastąpić jedynie w przypadkach określonych

¹⁷ W. Sokolewicz, *Prasa...*, op. cit., s. 64–65.

¹⁸ J. Sadowski, *Komentarz do art. 54 Konstytucji RP*, op. cit., s. 1282–1283; W. Mojski, *Konstytucyjna ochrona wolności wypowiedzi w Polsce*, Lublin 2014, s. 10.

¹⁹ J. Braciak, *Wolność słowa w Polsce*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji” 1997, nr 37, s. 49; J.J. Mrozek, *Rozważania prawne wokół pojęcia „wolność słowa”*, „Media – Kultura – Komunikacja Społeczna” 2012, nr 8, s. 158; A. Kalisz, *Rozwiązywanie kolizji norm i zasad w kontekście praw człowieka. Uwagi teoretycznoprawne*, w: *Wolność wypowiedzi versus wolność religijna. Studium z zakresu prawa konstytucyjnego, karnego i cywilnego*, red. A. Biłgorajski, Warszawa 2015, s. 10–11.

²⁰ Szerzej w tym zakresie wypowiedział się Trybunał Konstytucyjny w wyroku z 14.12.2011 r., SK 42/09, OTK-A 2011, nr 10, poz. 118.

²¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. z 1997 r., nr 78, poz. 483, zwana dalej Konstytucją RP.

²² Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 1 maja 2008 r., SK 43/05 OTK-A 2008, nr 4, poz. 57.

w ustawie i w sposób w niej określony”; z kolei w art. 53 ust. 1 wskazuje się, iż: „Każdemu zapewnia się wolność sumienia i religii”²³.

Dopiero bowiem wspólne zestawienie oraz rozumienie powyżej wskazanych norm pozwalają na kompleksowe ujęcie zakresu wolności wypowiedzi, a przez to – zrozumienie wieloaspektowości tego pojęcia, którego realizacja przejawiać się może w wielu różnych dziedzinach działalności ludzkiej.

Przedstawionego zróżnicowania, występującego w regulacji krajowej, nie można jednak postrzegać w kategorii wypierania jednych norm przez drugie, bowiem szersza analiza zagadnienia pozwala zauważyć, iż w praktyce normy te uzupełniają się, tworząc regulację o charakterze kompleksowym²⁴. Przy czym, jako normę zasadniczą, stanowiącą podstawę dla dalszych, węższych regulacji powinno się jednak postrzegać tę wskazaną w art. 54 Konstytucji RP²⁵. Jak bowiem postuluje Artur Biłgorajski:

Takie zakwalifikowanie wolności wyrażania swoich poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji należy interpretować jako uznanie ich za podstawowe aspekty egzystencji osoby ludzkiej, poprzez które przejawia się sama natura człowieka i które są z tą naturą najściślej powiązane. Implikuje to stwierdzenie szczególnie bliskiego związku omawianych wolności z godnością ludzką, którą Konstytucja RP traktuje jako przyrodzoną, niezbywalną i nienaruszalną²⁶.

Kończąc tę część rozważań, należy także dostrzec fakt, iż wpływ na ochronę wolności wypowiedzi ma nie tylko norma art. 54 Konstytucji RP, ale także zasada wolności zawarta w art. 31 (ust. 1 i 2) Konstytucji RP. Jest to zasada specyficzna, bowiem ma ona charakter funkcji ustrojowej, ale też funkcji zasady systemu praw i wolności jednostki i samoistnego prawa podmiotowego, przez co stanowi swoiste tło dla rozumienia i stosowania przepisów konstytucji. Artykuł 31 to więc niejako punkt wyjścia dla dalszych rozważań o konkretnych wolnościach konstytucyjnych, w tym także w zakresie wolności wypowiedzi²⁷.

GRANICE KONSTYTUCYJNIE GWARANTOWANEJ WOLNOŚCI WYPOWIEDZI

W związku z tym warto zadać pytanie: czy każda wypowiedź, przedstawiająca zajmowane w dyskusji stanowisko, bez względu na formę, w jakiej została sformułowana, mieści się w granicach konstytucyjnie gwarantowanej wolności wypowiedzi?²⁸ Możliwość swobodnego wypowiadania się, podobnie jak inne konstytucyjne

²³ P. Sarnecki, *Komentarz do art. 54 Konstytucji RP*, op. cit., s. 289–290.

²⁴ J. Sobczak, *Wolność badań naukowych – standardy europejskie i rzeczywistość polska*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe” 2007, nr 2, s. 57.

²⁵ Zob. K. Mrozek, *Mowa nienawiści w działalności osób publicznych* (praca magisterska niepublikowana), Rzeszów 2016.

²⁶ A. Biłgorajski, *Granice wolności wypowiedzi...*, op. cit., s. 187.

²⁷ L. Garlicki, K. Wojtyczek, *Komentarz do art. 31 Konstytucji RP*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. L. Garlicki, M. Zubik, Warszawa 2016, s. 61.

²⁸ Wartym uzupełnienia jest, że w ramach wolności wypowiedzi chroniona jest także wypowiedź artystyczna jako szczególna forma wypowiedzi chroniona w ramach ogólnego reżimu

prawa wolnościowe, nie ma charakteru nieograniczonego. Odmienne przyjęcie sprzeciwiałoby się zasadom funkcjonowania demokracji i prowadziłoby do pozbawienia należytej ochrony wartości demokratycznych, takich jak: bezpieczeństwo państwa, integralność terytorialna lub bezpieczeństwo publiczne, porządek, zdrowie i moralność, dobre imię i prawa innych osób, powaga i bezstronność władzy sądowej oraz zapobieżenie ujawnieniu informacji poufnych²⁹.

Upraszczaając, można też przyjąć, że jest to rezultatem rozwoju społeczeństwa, bo ten sprawił, że aktualny stał się problem nadużywania wolności. Dlatego współcześnie bezsprzecznie nie każdy komunikat korzysta z ochrony gwarantowanej w ramach wolności wypowiedzi³⁰. Ograniczenia w zakresie tej wolności dotyczą niemal każdej sfery życia. „W żadnym państwie demokratycznym nie obowiązuje zasada absolutnej wolności wypowiedzi i powszechnie akceptowane są ograniczenia w takich sferach, jak bezpieczeństwo narodowe, porządek publiczny, zdrowie czy moralność publiczna, tajemnica państwowa czy poszanowanie praw innych”³¹. Wolność ta podlega więc ograniczeniom zawartym tak w ustawie zasadniczej, jak i w ustawach zwykłych. W pierwszej kolejności łączy się z działaniem ogólnej klauzuli ograniczającej, zawartej w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP, i w tym kontekście norma tego przepisu stanowi swoiste dopełnienie postanowienia z art. 54 ust. 1 Konstytucji RP, przez co Trybunał Konstytucyjny jest zmuszony traktować obie normy łącznie, nawet w sytuacji, gdyby wnioskodawca nie podniósł art. 31 ust. 1 Konstytucji RP jako wzorca kontroli³². W związku z tym swoboda wypowiedzi może zostać ograniczona, ale tylko na podstawie ustawy i tylko wtedy, gdy jest to „konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą naruszać istoty wolności i praw”³³.

Przy czym o ile w przypadkach skrajnych nie sprawia trudności wyłączenie danej wypowiedzi spod ochrony, o tyle prawdziwym wyzwaniem jest postawienie granicy, określającej, jakie wypowiedzi są akceptowane w ramach swobody wypowiedzi, a jakie – ze względu na treści i formę wypowiedzi – nie korzystają z ochrony konstytucyjnej³⁴. Aktualne staje się pytanie, czy wyznaczenie takiej granicy, bez każdorazowego zbadania okoliczności sprawy i kontekstu wypowiedzi,

---

ochrony swobody wypowiedzi. Por. M. Górski, *Swoboda wypowiedzi artystycznej. Standardy międzynarodowe i krajowe*, Warszawa 2019, s. 228.

²⁹ W. Sokolewicz, *Prasa...*, op. cit., s. 229 i n.; A. Chorażewska, W. Greń, *Granice wolności wypowiedzi księdza rzymskokatolickiego z perspektywy prawa kanonicznego w świetle zasad ustroju Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Wolność wypowiedzi versus...*, op. cit., s. 258.

³⁰ F. Cieply, *Penalizacja...*, op. cit., s. 406.

³¹ A. Biłgorajski, *Granice wolności wypowiedzi...*, op. cit., s. 187.

³² J. Sadowski, *Komentarz do art. 54 Konstytucji RP*, op. cit., s. 1288. Zobacz też wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 30 października 2008 r., P 10/06, OTK-A 2006, nr 9, poz. 128.

³³ Na marginesie zauważenia wymaga także, iż istnieje możliwość zawieszenia tej wolności na podstawie art. 233 ust. 1 Konstytucji RP przewidział ustrojodawca w czasie stanu wojennego i wyjątkowego. Szerzej w tym zakresie: J. Sadowski, *Komentarz do art. 54 Konstytucji RP...*, op. cit., s. 1289.

³⁴ F. Cieply, *Penalizacja...*, op. cit., s. 406.

w ogóle jest możliwe? Odpowiedź na to pytanie jest negatywna, jednak zadanie jest o tyle trudne, że brak ustawowego zdefiniowania pojęcia mowy nienawiści, która bezsprzecznie godzi w ową wolność, a której status budzi regularnie burzliwe dyskusje w środowisku politycznym i w całym społeczeństwie³⁵. W ustaleniu owej granicy mogą być jednak pomocne normy prawne, zawarte w przepisach różnych gałęzi prawa, w tym przede wszystkim prawa karnego, których treść pozwala na doprecyzowanie zakresu mowy nienawiści.

ISTOTA MOWY NIENAWIŚCI

Sformułowane tu twierdzenia zmuszają do wyjaśnienia, czym jest owa mowa nienawiści. Już na wstępie trzeba wiedzieć, że mowa nienawiści to zjawisko wieloaspektowe. Dlatego też o mowie nienawiści można mówić w kontekście wolności wypowiedzi w aspekcie prawnym³⁶ – wtedy zjawisko to można ująć przy pomocy języka karnoprawnego, konstytucyjnoprawnego, cywilnoprawnego³⁷, ochrony praw człowieka, a nawet administracyjnoprawnego³⁸ bądź prawa pracy. Mowa nienawiści zauważalna jest również w obszarze badań kulturowych, politologicznych, lingwistycznych, pedagogicznych czy socjologicznych, i co ciekawe, każdy z tych dyskursów różni od siebie m.in. zastosowanymi perspektywami badawczymi, używaniem innych narzędzi metodologicznych czy językiem. Istotnym jednak pozostaje, że współcześnie nie istnieje ustawowa definicja mowy nienawiści³⁹. Przepięstwo, które potocznie określa się tą nazwą, jest rekonstruowane głównie na podstawie przepisów Kodeksu karnego:

- 1) art. 119 § 1 k.k. (dotyczącego stosowania groźby karalnej ze względu na rasę, pochodzenie narodowe lub etniczne, wyznanie bądź bezwyznaniowość i przynależność polityczną);
- 2) art. 256 § 1 k.k. (dotyczącego publicznego nawoływania do nienawiści z powodu rasy, pochodzenia narodowego lub etnicznego, wyznania bądź bezwyznaniowości);

---

³⁵ Szerzej na ten temat A. Śledzińska-Simon, *Decyzja ramowa w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii jako trudny kompromis wobec mowy nienawiści w unii Europejskiej*, w: *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, red. R. Wieruszewski et al., Warszawa 2010, s. 94–95.

³⁶ M. Giedła, *Godność człowieka w otoczeniu administracji publicznej – wybrane zagadnienia*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2017, nr 3802, s. 53 i n. Szerzej w tym zakresie wypowiada się F. Ciepły, *Penalizacja mowy nienawiści – kontekst polityczny i normatywny*, w: *Wolność słowa. Współczesne wyzwania w perspektywie prawnoporównawczej*, red. G. Blicharz, M. Delijewski, Warszawa 2019, s. 404 i n.

³⁷ Na temat cywilnoprawnych aspektów ochrony przed mową nienawiści zob. szerzej K. Pałka, M. Kućka, *Ochrona przed mową nienawiści – powództwo cywilne czy akt oskarżenia?*, w: *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, red. R. Wieruszewski, op. cit., s. 42–54.

³⁸ Na temat administracyjnoprawnych instrumentów walki z mową nienawiści zob. szerzej: M. Krotoszyński, *Trzecia droga: środki administracyjne w zwalczaniu mowy nienawiści*, op. cit., s. 114–127.

³⁹ E. Rogalska, M. Urbańczyk, *Złożoność zjawiska mowy nienawiści w pozaprawnym aspekcie definicyjnym*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2017, nr 2, s. 117 i n.

- 3) art. 256 § 2 1 k.k. (penalizującego rozpowszechnianie i inne bezprawne wykorzystanie przedmiotu zawierającego treść propagującą totalitaryzm lub nawoływanie do nienawiści);
- 4) art. 257 k.k. (dotyczącego publicznego znieważenia z powodu powyższych cech)⁴⁰.

Przy czym to nie jedyne normy odnoszące się do mowy nienawiści. Nawiązanie do niej znajdziemy w kolejnych artykułach dotyczących publicznego nawoływania do przestępstwa lub pochwalania przestępstwa (art. 255 k.k.), groźby karalnej (art. 190 k.k.), uporczywego nękania (art. 190a k.k.), stosowania groźby bezprawnej w celu zmuszenia innej osoby do określonego działania, zaniechania lub znoszenia (art. 191 k.k.), zniesławienia (art. 212 k.k.), znieważenia (art. 216 k.k.), podżegania do przestępstwa (art. 18 § 2 k.k.), publicznego nawoływania do wszczęcia wojny napastniczej oraz pochwalania wszczęcia lub prowadzenia takiej wojny (art. 117 § 3 k.k.), publicznego nawoływania lub pochwalania ludobójstwa, określonych zbrodni przeciwko ludzkości lub zbrodni wojennych (art. 126a k.k.), publicznego znieważenia Narodu lub Rzeczypospolitej Polskiej (art. 133 k.k.), publicznego znieważenia Prezydenta RP (art. 135 k.k.), publicznego pomówienia lub znieważenia konstytucyjnego organu RP (art. 226 k.k.), publicznego znieważenia przedstawiciela innego państwa (art. 136 §§ 3–4 k.k.), publicznego znieważenia znaków państwowych polskich i obcych (art. 137 k.k.), znieważenia pomnika (art. 261 k.k.), znieważenia zwłok, prochów, grobu, obrazu uczuć religijnych (art. 196 k.k.)⁴¹.

Należy zauważyć jednak, że przestępstwa znieważenia określonego art. 216 k.k. oraz zniesławienia zawartego w art. 212 k.k. różnią się od przestępstw powyżej przytoczonych, albowiem mają one charakter prywatnoskargowy⁴². Zresztą prywatnoskargowy charakter, wychodzący naprzeciw walce z mową nienawiści, będą miały też przepisy Kodeksu cywilnego dotyczące ochrony dóbr osobistych, tj. art. 24 w zw. z art. 23 k.c.⁴³ oraz art. 448 k.c.⁴⁴ Warto dostrzec także, iż mowa nienawiści *sensu largo* obejmuje także inne typy czynów, jak na przykład rozpowszechnianie nieprawdziwych materiałów wyborczych (art. 111 § 1 pkt 3, §§ 4–5a), zawarte w Kodeksie wyborczym⁴⁵.

Podjęcie walki z mową nienawiści przez ustawodawcę za pomocą przepisów wielu gałęzi prawa skutkowało tym, że lukę w zakresie braku definicji

---

⁴⁰ Za: F. Ciepły, *Penalizacja...*, op. cit., s. 428; Ł. Starzewski, *Informacja RPO. Jak walczyć z mową nienawiści. 20 rekomendacji RPO dla premiera*, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/jak-walczyć-z-mowa-nienawisci-20-rekomendacji-rpo-dla-premiera> (dostęp: 20.03.2023).

⁴¹ F. Ciepły, *Penalizacja...*, op. cit., s. 430.

⁴² D. Kujawa, *Złożoność i niejednoznaczność mowy nienawiści*, „Refleksje” 2018, nr 1, 6, s. 65 i n.

⁴³ W doktrynie wyróżniono dwa aspekty czci człowieka: wewnętrzny – oznaczający godność osobistą, czyli wyobrażenie człowieka o własnej wartości i oczekiwanie szacunku ze strony innych ludzi; oraz zewnętrzny. Ten z kolei określa dobrą sławę, dobrą opinię innych ludzi, szacunek, którym otoczenie obdarza daną osobę – w odniesieniu do różnych sfer życia ludzkiego: osobistej, zawodowej i społecznej. Zob. M. Pazdan, *Dobra osobiste*, w: *Kodeks cywilny, t. 1. Komentarz do art. 1–44910*, red. K. Pietrzykowski, Legalis 2015, art. 23, s. 1121.

⁴⁴ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, Dz.U. z 1964 r., nr 16, poz. 94 ze zm.

⁴⁵ Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. – Kodeks wyborczy, Dz.U. z 2022 r., poz. 1277. B. Banaszak (aktualizacja J. Michalska), *Kodeks wyborczy. Komentarz*, Warszawa 2018, s. 228.

ustawowej wypełniła nauka⁴⁶. K. Gorazdowski podaje, że mowa nienawiści „polega na używaniu wypowiedzi w celu propagowania, usprawiedliwiania czy wręcz gloryfikowania nienawiści rasowej, ksenofobii, antysemityzmu oraz szerzenia innych form nietolerancji podważających demokrację, bezpieczeństwo czy pluralizm”⁴⁷. J. Sobczak wskazuje, że mowa nienawiści „może przybierać formę wypowiedzi ustnej, pisemnej, przekazu wizualnego, także o charakterze symbolicznym”⁴⁸. W ocenie S. Kowalskiego i M. Tulli obejmuje ona wypowiedzi, których celem jest wyszydzenie, poniżenie jednostki bądź grupy z powodów „po części przynajmniej od nich niezależnych”⁴⁹. Przy czym ważne, że celem mowy nienawiści jest zawsze zbiorowość, i to nawet wtedy, gdy pozornie adresatem jest jednostka⁵⁰.

Już pobieżne więc spojrzenie na problem mowy nienawiści uświadamia, jak kontrowersyjnym i szerokim jest ona zjawiskiem⁵¹. Owa kontrowersyjność wymusza nie tylko dyskusję, ale też pracę organów państwowych, w tym także prawodawcy w przedmiotowym obszarze. W związku z czym pierwszym z zagadnień, nad którymi powinien pochylić się ustawodawca, winno być sformułowanie definicji mowy nienawiści. Warto rozważyć za Adamem Bodnarem, czy inspiracją dla niej nie powinna być definicja zaproponowana w rekomendacji Komitetu Rady Ministrów Rady Europy nr R 97 (20) z 30 października 1997 r. Jak trafnie autor ten zauważa, za mowę nienawiści:

powinna zostać uznana każda forma wypowiedzi, która rozpowszechnia, podżega, propaguje lub usprawiedliwia nienawiść rasową, ksenofobię, antysemityzm lub inne formy nienawiści oparte na nietolerancji, włączając w to nietolerancję wyrażaną w formie agresywnego nacjonalizmu lub etnocentryzmu, dyskryminacji lub wrogości wobec mniejszości lub osób wywodzących się ze społeczności imigrantów⁵².

MOWA NIENAWIŚCI A GODNOŚĆ

Rozważania dotyczące wolności wypowiedzi oraz mowy nienawiści w działalności funkcjonariuszy publicznych zmuszają do zadania pytania o godność – czy jest dla niej jeszcze miejsce? W ramach odpowiedzi na tak postawione pytanie należy wskazać, że obowiązujące przepisy konstytucyjne i ustawowe używają pojęcia godność w różnych kontekstach⁵³. Po pierwsze, w nawiązaniu do człowieka, w art. 30 Kon-

---

⁴⁶ Szerzej zob. E. Rogalska, M. Urbańczyk, *Złożoność zjawiska mowy nienawiści...*, op. cit., s. 117 i n.

⁴⁷ K. Gorazdowski, *Próba oceny karnoprawnych regulacji zwalczania mowy nienawiści w Polsce*, „Studia Administracji i Bezpieczeństwa” 2019, nr 6, s. 95.

⁴⁸ J. Sobczak, *Język nienawiści w kampaniach wyborczych*, „Przegląd Wyborczy. Biuletyn informacyjny” 2017, nr 4–6, s. 48.

⁴⁹ S. Kowalski, M. Tulla, *Mowa nienawiści 2001, I Próba definicji*, akapit pierwszy, <http://or.icm.edu.pl/monitoring3.htm> (dostęp: 20.03.2023).

⁵⁰ K. Pałka, M. Kučka, *Ochrona przed mową nienawiści – powództwo cywilne czy akt oskarżenia?*, op. cit., s. 42.

⁵¹ E. Rogalska, M. Urbańczyk, *Złożoność zjawiska mowy nienawiści...*, op. cit., s. 119 i n.

⁵² Ł. Starzewski, *Informacja RPO. Jak walczyć z mową nienawiści. 20 rekomendacji...*, op. cit.

⁵³ Szerzej na temat istoty godności R. Wieruszewski, *Rola i znaczenie Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej dla ochrony praw człowieka*, „Przegląd Sejmowy” 2008, nr 2, s. 41 i n.; J. Waw-

stytucji RP czytamy: „Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych”⁵⁴.

Po drugie, ustawodawca uważa ją też za szczególny atrybut, pożądaną wartość cechującą różne podmioty: naród, izby parlamentu, jednostkę, a także osoby zajmujące określone wysokie funkcje publiczne lub związane z instytucjami publicznymi, które winny cieszyć się zaufaniem społecznym. Owe zwiększone wymagania stanowić mają podstawę autorytetu danej osoby, co służyć ma zwiększeniu szacunku instytucji i osób w działalności publicznej. Zresztą w Konstytucji wielokrotnie nawiązuje się do godności urzędu i instytucji⁵⁵, np. w art. 205 ust. 3, art. 209 ust. 3, art. 214 ust. 2. Przepisy zabraniają sędziom TK (art. 195 ust. 3), Prezesowi NIK, Rzecznikowi Praw Obywatelskich, członkom KRRiTV prowadzenia działalności niedającej się pogodzić z godnością sprawowanych przez te osoby urzędów. Z innych przepisów, które używają pojęcia godność, warto przytoczyć również postanowienia regulaminów parlamentarnych. Obowiązujący Regulamin Sejmu nakłada na Marszałka Sejmu obowiązek „stania na straży praw godności, i powagi Sejmu” (art. 10 ust. 1 pkt 1 Regulaminu Sejmu). Analogiczna powinność obciąża Marszałka Senatu. Przepisy zabraniają piastunom tych urzędów zachowań niegodnych w działalności publicznej, a to oznacza, w przypadku mowy nienawiści, brak pełnej ochrony prawnej. Można zauważyć, że prawodawca uważa godność za pewien szczególny atrybut, wartość związaną z funkcjonariuszami publicznymi, którzy winni cieszyć się zaufaniem społecznym. Podwyższone wymagania stanowić mają podstawę autorytetu danej osoby, a tym samym – działalności władzy publicznej⁵⁶.

Aktywność funkcjonariuszy publicznych powinna więc cechować się daleko idącą powściągliwością, odnoszącą się zarówno do form ich publicznego zaangażowania, jak i związanych z tym treści. Chodzi o wszelkie przejawy działań publicznych, które mogłyby podważyć zaufanie do ich bezstronności⁵⁷. Tym samym każdy funkcjonariusz publiczny w debacie politycznej w pierwszej kolejności winien kie-

---

rzyniak, *Etyka eutanazji. Studium filozoficzno-aksjologiczne*, Poznań 2015; idem, *Teoretyczne podstawy neonaturalistycznej bioetyki środowiskowej*, Poznań 2000; D. Michalska-Sieniawska, *Godność człowieka w obliczu medykalizacji życia*, w: *Prawa człowieka i zrównoważony rozwój. Konwergencja czy dywergencja idei i polityki*, red. D. Bieńkowska, R. Kozłowski, Warszawa 2020, s. 68–69.

⁵⁴ Przy czym należy mieć na uwadze fakt, który podkreśla w swoich opracowaniach R. Wieruszewski, iż „Prawa i wolności człowieka są jedynie potwierdzone w konstytucji, a nie nadawane”. Zob. idem, *O pojmowaniu wolności i praw człowieka. Ani utopia, ani fikcja prawna*, „Rzeczpospolita” 2002, 6.11. Szerzej na temat związku godności i prywatności, D. Fleszer, *Godność i prywatność osoby w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, „Roczniki Administracji i Prawa” 2015, nr XV(1), s. 19–30.

⁵⁵ M. Laskowski, *Uchybienie godności urzędu sędziego, jako podstawa odpowiedzialności dyscyplinarnej*, Warszawa 2019, s. 57 i n., 170 i n.

⁵⁶ E. Gorlewska, *Profile pojęcia „godność” w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/8062/1/E_Gorlewska_Profile_pojecia_godnosc.pdf (dostęp: 8.08.2022).

⁵⁷ Przykładem negatywnym w tym zakresie mogą być obustronne wypowiedzi sędziów Sądu Najwyższego zacytowane w artykule: *Zmiany w SN: „Szlag mnie trafia”*. Małgorzata Manowska oburzona komentarzem, <https://www.rp.pl/sady-i-trybunaly/art36772921-zmiany-w-sn-szlag-mnie-trafia-malgorzata-manowska-oburzona-komentarzem> (dostęp: 8.08.2022).

rować się nienaruszaniem godności drugiego człowieka, w tym, przede wszystkim, przeciwnika politycznego, dając niejako przykład dla społeczeństwa. Nie można zachować godności urzędu, nie hańbiąc go, kiedy będąc funkcjonariuszem publicznym, narusza się godność innych osób (nie tylko polityków). Stąd, przykładowo, poseł w swej służbie publicznej powinien kierować się ogólnie przyjętymi zasadami etycznymi oraz szanować godność innych osób, w czym powinna być pomocna Komisja Etyki Poselskiej Sejmu. Jest to bowiem ten organ w parlamencie, który odgrywa wiodącą rolę w przeciwdziałaniu mowie nienawiści⁵⁸.

Warto zauważyć też, że brak zdecydowanych działań przeciwko mowie nienawiści skutkuje – i będzie skutkował – dalszym pogłębianiem się tego zjawiska. Zresztą w jednej ze swych rekomendacji w 2019 roku Rzecznik Praw Obywatelskich Adam Bodnar dostrzegł jeszcze inne zagrożenie związane z mową nienawiści, a mianowicie – brutalizację języka⁵⁹. Przejawia się ona w niebezpiecznej tendencji do porzucenia dialogu na rzecz skrajnych radykalnych opinii, opierających się na negatywnych emocjach. Stąd ich dobór nie jest przypadkowy, mają one bowiem u przeciętnego odbiorcy wywołać uczucie wrogości bądź nienawiści wobec osób czy też poglądów określanych jako inne bądź obce. Taki stan rzeczy sprawia, że dla znacznej grupy społecznej godność drugiego człowieka nie stanowi już swistej granicy swobody wypowiedzi. Stąd też jedyną właściwą reakcją na język nienawiści oraz związane z nim zagrożenia dla demokratycznego i pluralistycznego społeczeństwa jest budowanie kompleksowej strategii w zakresie przeciwdziałania mowie nienawiści w przestrzeni publicznej. W tym aspekcie pomocna mogłaby się okazać kompleksowa, zewnętrzna analiza działalności Komisji Etyki Poselskiej co do reakcji na mowę nienawiści np. w Sejmie czy Senacie⁶⁰.

MOWA NIENAWIŚCI A WOLNOŚĆ WYPOWIEDZI W PRAKTYCE

W obliczu tych rozważań wydawać by się mogło, iż w związku z występowaniem ograniczeń w korzystaniu z wolności wypowiedzi, mowa nienawiści nie będzie podlegać w żadnym stopniu ochronie prawnej. W przypadku bowiem, gdy wypowiedź urzeczywistnia którąkolwiek z przesłanek, pozwalającą na ograniczenie wolności wypowiedzi, dochodzi do utraty ochrony prawnej. Taką interpretację, którą można by uznać za słuszną i uzasadnioną, komplikują jednak ustalenia rekomendacji Komitetu Ministrów Rady Europy R (97) 20 z dnia 30 października 1997 r. w sprawie mowy nienawiści, zgodnie z którą zaleca się państwom Rady Europy restrykcyjne podejście do ingerencji w wolność wypowiedzi, także w kontekście mowy nienawiści. Z analizy treści zasady czwartej tej rekomendacji wynika, iż z ochrony, w ramach wolności wypowiedzi, nie korzystają wyłącznie „szczególne przypadki” mowy nienawiści. Innymi słowy, nie każdy przypadek mowy nienawiści będzie pozbawiony ochrony w ramach wolności wypowiedzi, lecz pozbawione

⁵⁸ Ł. Starzewski, *Informacja RPO. Jak walczyć z mową nienawiści. 20 rekomendacji...*, op. cit.

⁵⁹ Szerzej na temat brutalizacji języka zob. J. Bralczyk, *Brutalizacja języka publicznego*, <https://docplayer.pl/27357918-Brutalizacja-jezyka-publicznego.html> (dostęp: 8.08.2022).

⁶⁰ Ł. Starzewski, *Informacja RPO. Jak walczyć z mową nienawiści. 20 rekomendacji...*, op. cit.

ochrony winny zostać jedynie te przypadki, które mają charakter „szczególny”⁶¹. Trudno jednak o wypracowanie jednolitych zasad, wskazujących na to, który wypadek mowy nienawiści będzie nosił miano tego o szczególnym charakterze, a któremu należy takiego miana odmówić.

W późniejszym chronologicznie dokumencie Rady Europy, tj. Rezolucji 1510 z 2006 r., przedstawiono inne stanowisko w tej kwestii, niejako odbierając udzieloną mowie nienawiści ochronę. Ten dokument odnosił się do kwestii swobody wypowiedzi oraz poszanowania wierzeń religijnych. Z jednej strony wskazano, iż swoboda wypowiedzi nie powinna być dłużej ograniczana w imię rosnącej wrażliwości pewnych grup religijnych (pkt 12). Jednak z drugiej – w tym samym punkcie podniesiono niemożność pogodzenia zjawiska mowy nienawiści z regulacjami zawartymi w EKPCz. Tę formę wypowiedzi rezolucja umieszcza zatem w kontekście art. 17 EKPCz⁶².

Debata publiczna jest zatem miejscem, w którym dochodzi do starcia dwóch przeciwstawnych wartości – z jednej strony mamy bowiem kulturę polityczną – konieczność zachowania odpowiednich, wysokich standardów w debacie politycznej, wyrażanie własnego stanowiska z poszanowaniem zdania innych osób i samej godności ludzkiej. Z drugiej – stoi wolność wyrażania poglądów – na co składa się dosadność stosowanych wyrażen tak, ażeby jak najwłaściwiej i najmocniej zobrażować zajęte stanowisko – wyrazić rozbieżność poglądów, dezaprobatę, czy nawet zgorszenie. Wyznaczenie granicy pomiędzy tymi zjawiskami jest niezwykle trudne, bowiem nie da się jednoznacznie – w oderwaniu od danego przypadku – wskazać, jak daleko można się posunąć w wyrażaniu własnego poglądu, by jednocześnie zachować odpowiedni standard kultury politycznej. Należy zauważyć, iż wypowiedź publiczna jest wartością cenioną i dostrzeganą zarówno przez krajową judykaturę, jak i przez orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, bowiem stanowi podstawę wymiany informacji w społeczeństwie demokratycznym, a samo przyznanie statusu wypowiedzi publicznych różnorodnym treściowo i formalnie przekazom realizuje zasadę prawa do informacji, jako przysługującego całemu społeczeństwu⁶³. Jednakże w zestawieniu z orzecznictwem ETPCz stanowisko sądów krajowych jest znacznie bardziej restrykcyjne w zakresie konstruowania wypowiedzi publicznych, bowiem zwraca się znaczną uwagę na akceptowalny kształt, formę, a także sposób wyrażenia wypowiedzi, wskazując przy tym na istotę interesu społecznego – w tym także ochronę odbiorców przed ewentualnymi wypowiedziami nienawiści.

Sąd Najwyższy stanął na stanowisku, iż prawo do krytyki nie może przeradzać się w formułowanie inwektyw i pomówień⁶⁴. Zasada ta została już wcześniej podkreślona w wyroku Sądu Najwyższego, w którym podniesiono:

Osoba piastująca funkcję publiczną narażona jest – co stanowi zjawisko naturalne w każdym państwie demokratycznym – na wystawienie swoich poczynań pod osąd opinii publicznej i musi liczyć się z krytyką swojego postępowania, która to krytyka jest spo-

⁶¹ L.K. Jaskuła, *Wolność działalności dziennikarskiej w perspektywie zjawiska mowy nienawiści (wybrane aspekty prawne)*, w: *Status prawny dziennikarza*, red. W. Lis, Warszawa 2014, s. 325–326.

⁶² I.C. Kamiński, *Ograniczenia swobody wypowiedzi...*, op. cit., s. 414.

⁶³ J. Taczowska, *Kategorie wypowiedzi i ich ochrona*, Warszawa–Poznań 2008, s. 120.

⁶⁴ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 10 grudnia 2003 r., V KK 195/03, OSNKW 2004, t. 3, poz. 25.

łecznie pożyteczna i pożądana, jeżeli podjęta została w interesie publicznym i ma cechy rzetelności oraz rzeczowości – a jednocześnie nie przekracza granic potrzebnych do osiągnięcia społecznego celu krytyki. Granic tych nie da się ogólnie wyznaczyć, ponieważ określają je niepowtarzalne okoliczności konkretnej sprawy⁶⁵.

Teza ta wskazuje na konieczność balansu, odpowiedniego wyważenia pomiędzy krytyką – która winna mieć cechy konstruktywności, rzeczowości, bez znieważenia odbiorcy, a z wniesieniem wartości do dyskusji – a kształtem tego komunikatu, w formie mieszczącej się w granicach obowiązujących norm moralnych. Trafnie zatem zauważa J. Taczkowska, iż w orzecznictwie krajowym wypowiedź publiczna jest pojęciem o węższym zakresie aniżeli w stanowisku przyjętym przez ETPCz. Nie może się ona bowiem cechować dowolnością formy i treści, a wręcz odwrotnie – powinna nieść za sobą wartość informacyjną, wobec czego następuje ujęcie wypowiedzi publicznej w ramy „informacji o sprawach publicznych”, natomiast spór pomiędzy stanowiskiem ETPCz a stanowiskiem wyrażonym w orzecznictwie krajowym jest niejako sporem o jakość⁶⁶. W tym miejscu warto zwrócić uwagę na standardy odnoszące się do ochrony czci osób, które są uczestnikami debaty publicznej. Podmiotowe zróżnicowanie zakresu ochrony czci, zwłaszcza dobrego imienia, jest postulowane zarówno w doktrynie, jak i w orzecznictwie; szczególnie znajduje odniesienie do osób prowadzących działalność publiczną. Zakres ochrony czci przynależny funkcjonariuszom publicznym jest co do zasady węższy aniżeli analogiczny zakres ochrony czci przysługujący osobom prywatnym⁶⁷. Takie rozwiązanie wskazuje również na relatywny charakter ochrony dóbr osobistych, mimo oparcia samej ochrony na konstrukcji prawa podmiotowego o charakterze bezwzględnym⁶⁸. Źródła zawężenia ochrony czci funkcjonariuszy publicznych należy dopatrywać się w uzasadnionym interesie publicznym w tej kwestii. Zgodnie z poglądem wyrażonym przez Sąd Najwyższy działalność funkcjonariuszy publicznych ma wpływ na kształtowanie życia publicznego, a to uzasadnia zainteresowanie społeczeństwa dokonywanymi przez nich działaniami, w związku z czym poziom dopuszczalnej krytyki w stosunku do takich osób jest szerszy, a udzielona ochrona – mniejsza aniżeli w przypadku osób prywatnych⁶⁹. Ponadto w innych orzeczeniach Sąd Najwyższy podkreślił fakt, iż funkcjonariusze publiczni, z uwagi na prowadzoną przezeń specyficzną działalność, muszą liczyć się zarówno z ostrzejszą krytyką swoich zachowań, jak i narażeni są na silniejszą ingerencję w sferę życia prywatnego⁷⁰. Analogiczny pogląd w tej kwestii został wyrażony przez Trybunał

---

⁶⁵ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 28 września 2000 r., V KKN 171/98, OSNKW 2001, t. 3–4, poz. 31.

⁶⁶ J. Taczkowska, *Kategorie...*, op. cit., s. 121.

⁶⁷ J. Sadowski, *Ochrona czci uczestników debaty publicznej*, w: *Dobra osobiste XXI wieku. Nowe wartości, zasady, technologie*, red. J. Balarczyk, Warszawa 2012, s. 182.

⁶⁸ A. Cisek, *Ochrona dóbr osobistych osób sprawujących funkcje publiczne*, w: *Prace z prawa cywilnego dla uczczenia pamięci profesora Jana Kosika*, red. P. Machnikowski, Wrocław 2009, s. 33.

⁶⁹ Uchwała składu 7 sędziów Sądu Najwyższego z dnia 18 lutego 2005 r., III CZP 53/04, OSNC 2005, nr 7–8, poz. 114.

⁷⁰ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 24 stycznia 2008 r., I CSK 338/07; wyrok SN z dnia 8 lutego 2008 r., I CSK 347/07.

Konstytucyjny⁷¹. Paradoxem byłaby bowiem sytuacja, gdyby osoby biorące udział w debacie publicznej, a uciekające się do wypowiedzi nienawiści, jednocześnie powoływały się na ochronę swojej czci i dobrego imienia.

PODSUMOWANIE

Rekapitulując powyższe rozważania, należy stwierdzić, że wypowiedzi nienawiści niezwykle często są stosowane w celu realizowania i prowadzenia ostrej, krytycznej dyskusji, a przyświeca im przede wszystkim uderzenie w godność danej osoby. Jednak owo „uderzenie w godność danej osoby” jest pozorne, bo w rzeczywistości mowa nienawiści skierowana jest przeciwko całemu społeczeństwu, porządkowi publicznemu i systemowi wartości społeczeństwa demokratycznego opartego na zasadzie praworządności. Stąd też konfliktu funkcjonariuszy publicznych nie można odbierać i postrzegać wyłącznie w kategorii sporu dwuosobowego, pomiędzy danymi jednostkami, gdyż występuje w nim ważny aspekt publicznoprawny⁷².

Nie można bowiem zaprzeczyć, iż wypowiedzi nacechowane nienawiścią nie wpływają pozytywnie na kształt debaty publicznej i kultury politycznej w Polsce. Dlatego też powinny być eliminowane, ograniczane do minimum. Choć takie założenie jest powszechnie akceptowane, to równoległe powszechny jest również fakt, iż niemożliwym jest ich całkowite wykluczenie z życia publicznego, bo w praktyce mają one wielki wpływ na kształt życia politycznego. W związku z czym nie może też dziwić fakt, że funkcjonariusze publiczni używają jej jako swoistej „broni” w stosunku do swoich przeciwników politycznych. Jednak najbardziej niebezpieczną praktyką jest demonizacja tych, z którymi się nie zgadzamy, bo wtedy polityka, zamiast być współpracą na rzecz wspólnego dobra, staje się walką z przeciwnikami politycznymi, którzy zasługują jedynie na pogardę. Mowa nienawiści jest zatem źródłem pewnego paradoksu, wskutek którego społeczeństwo, zamiast obdarzać wybranych przez siebie przedstawicieli jak największym zaufaniem, lekceważy ich wypowiedzi, czemu sprzyjają instrumenty nowoczesnej komunikacji (np. portale), w których rozmaite, niepochlebne wypowiedzi polityków częstokroć są rozpowszechniane, pomimo upływu lat⁷³.

Powodów tak zastanego stanu rzeczy jest wiele. Wśród nich można wymienić zarzuty dotyczące braku odpowiedniego wykształcenia funkcjonariuszy publicznych, brak umiejętności prowadzenia debaty politycznej i publicznej, niski poziom kultury osobistej funkcjonariuszy publicznych czy bardziej ogólne, takie jak brutalizacja języka. Pozostaje jednak mieć nadzieję, że mowa nienawiści, wskutek rozsadku osób publicznych, zostanie zmarginalizowana.

---

⁷¹ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 5 marca 2003 r., K 7/01, OTK-A 2003, nr 3, poz. 19.

⁷² E. Orban, *Regulacja prawna mowy nienawiści i przyczyny przestępstw z nienawiści*, w: *Wolność słowa. Współczesne wyzwania w perspektywie prawnoporównawczej*, red. G. Blicharz, M. Delijewski, Warszawa 2019, s. 289.

⁷³ J. Sadowski, *Ochrona czci uczestników...*, op. cit., s. 101.

BIBLIOGRAFIA

- Addo M.K., *Are Judges Beyond Criticism Under Article 10 of the European Convention on Human Rights?*, „International & Comparative Law Quarterly” 2008, nr 47.
- Banaszak B. (aktualizacja J. Michalska), *Kodeks wyborczy. Komentarz*, Warszawa 2018.
- Biłgorajski A., *Granice wolności wypowiedzi. Studium konstytucyjne*, Warszawa 2013.
- Braciak J., *Wolność słowa w Polsce*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji” 1997, nr 37.
- Cieplý F., *Penalizacja mowy nienawiści – kontekst polityczny i normatywny*, w: *Wolność słowa. Współczesne wyzwania w perspektywie prawnoporównawczej*, red. G. Blicharz, M. Delijewski, Warszawa 2019.
- Cisek A., *Ochrona dóbr osobistych osób sprawujących funkcje publiczne*, w: *Prace z prawa cywilnego dla uczczenia pamięci profesora Jana Kosika*, red. P. Machnikowski, Wrocław 2009.
- Chorażewska A., Greń W., *Granice wolności wypowiedzi księdza rzymskokatolickiego z perspektywy prawa kanonicznego w świetle zasad ustroju Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Wolność wypowiedzi versus wolność religijna. Studium z zakresu prawa konstytucyjnego, karnego i cywilnego*, red. A. Biłgorajski, Warszawa 2015.
- Drożdż M., *Nie ma wolności słowa bez... Spojrzenie etyczne na wolność mediów i wolność słowa*, w: *Współczesne media – wolne media? Tom 1*, red. I. Hofman, D. Kępa-Figura, Lublin 2011.
- Fleszer D., *Godność i prywatność osoby w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, „Roczniki Administracji i Prawa” 2015, nr XV(1).
- Florczak-Wątor M., *Komentarz do art. 54 Konstytucji RP*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. Tuleja, Warszawa 2019.
- Garlicki L., Wojtyczek K., *Komentarz do art. 31 Konstytucji RP*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. L. Garlicki, M. Zubik, Warszawa 2016.
- Giełda M., *Godność człowieka w otoczeniu administracji publicznej – wybrane zagadnienia*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2017, nr 3802.
- Gorazdowski K., *Próba oceny karnoprawnych regulacji zwalczania mowy nienawiści w Polsce*, „Studia Administracji i Bezpieczeństwa” 2019, nr 6.
- Gorlewska E., *Profilę pojęcia „godność” w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/8062/1/E_Gorlewska_Profile_pojecia_godnosc.pdf.
- Górski M., *Swoboda wypowiedzi artystycznej. Standardy międzynarodowe i krajowe*, Warszawa 2019.
- Jaskuła L.K., *Wolność działalności dziennikarskiej w perspektywie zjawiska mowy nienawiści (wybrane aspekty prawne)*, w: *Status prawny dziennikarza*, red. W. Lis, Warszawa 2014.
- Kamiński I.C., *Ograniczenia swobody wypowiedzi dopuszczalne w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Analiza krytyczna*, Warszawa 2010.
- Kalisz A., *Rozwiązywanie kolizji norm i zasad w kontekście praw człowieka. Uwagi teoretycznoprawne*, w: *Wolność wypowiedzi versus wolność religijna. Studium z zakresu prawa konstytucyjnego, karnego i cywilnego*, red. A. Biłgorajski, Warszawa 2015.
- Kowalski S., Tulla M., *Mowa nienawiści 2001, I Próba definicji, akapit pierwszy*, <http://or.icm.edu.pl/monitoring3.htm>.
- Krotoszyński M., *Trzecia droga: środki administracyjne w zwalczaniu mowy nienawiści*, w: *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, red. R. Wieruszewski et al., Warszawa 2010.
- Kujawa D., *Złożoność i niejednoznaczność mowy nienawiści*, „Refleksje” 2018, nr 1.
- Laskowski M., *Uchybienie godności urzędu sędziego, jako podstawa odpowiedzialności dyscyplinarnej*, Warszawa 2019.
- Lis W., Husak Z., *Konstytucyjne podstawy wolności wypowiedzi*, w: *Praktyczne aspekty wolności wypowiedzi*, red. W. Lis, Z. Husak, Toruń 2011.

- Michalska-Sieniawska D., *Godność człowieka w obliczu medykacji życia*, w: *Prawa człowieka i zrównoważony rozwój. Konwergencja czy dywergencja idei i polityki*, red. D. Bieńkowska, R. Kozłowski, Warszawa 2020.
- Mill J.S., *The Essential Works of John Stuart Mill*, red. M. Lerner, New York 1961.
- Międzynarodowy pakt praw obywatelskich (osobistych) i politycznych. Komentarz*, red. R. Wieruszewski, Warszawa 2012.
- Mrozek J.J., *Rozważania prawne wokół pojęcia „wolność słowa”*, „Media – Kultura – Komunikacja Społeczna” 2012, nr 8.
- Mrozek K., *Mowa nienawiści w działalności osób publicznych* (praca magisterska niepublikowana), Rzeszów 2016.
- Orban E., *Regulacja prawna mowy nienawiści i przyczyny przestępstw z nienawiści*, w: *Wolność słowa. Współczesne wyzwania w perspektywie prawnoporównawczej*, red. G. Blicharz, M. Delijewski, Warszawa 2019.
- Pałka K., Kućka M., *Ochrona przed mową nienawiści – powództwo cywilne czy akt oskarżenia?*, w: *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, red. R. Wieruszewski et al., Warszawa 2010.
- Pazdan M., *Dobra osobiste*, w: *Kodeks cywilny, t. 1, Komentarz do art. 1–44910*, red. K. Pietrzykowski, Legalis 2015, art. 23.
- Rogalska E., Urbańczyk M., *Złożoność zjawiska mowy nienawiści w pozaprawnym aspekcie definicyjnym*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2017, nr 2.
- Sadowski J., *Komentarz do art. 54 Konstytucji RP*, w: *Konstytucja RP. Tom I*, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016.
- Sadowski J., *Ochrona czci uczestników debaty publicznej*, w: *Dobra osobiste XXI wieku. Nowe wartości, zasady, technologie*, red. J. Balcarczyk, Warszawa 2012.
- Sarnecki P., *Komentarz do art. 54 Konstytucji RP*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. L. Garlicki, M. Zubik, Warszawa 2016.
- Smoktunowicz E., *Wolność jednostki*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, Białystok–Warszawa 2000.
- Sobczak J., *Czy wolność słowa i wolność prasy są rzeczywiście potrzebne społeczeństwu i państwu?*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2018, R. LXXX, z. 1, s. 133.
- Sobczak J., *Język nienawiści w kampaniach wyborczych*, „Przegląd Wyborczy. Biuletyn informacyjny” 2017, nr 4–6.
- Sobczak J., *Wolność badań naukowych – standardy europejskie i rzeczywistość polska*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe” 2007, nr 2.
- Sokolewicz W., *Prasa i Konstytucja*, Warszawa 2011.
- Starzewski Ł., *Informacja RPO. Jak walczyć z mową nienawiści. 20 rekomendacji RPO dla premiera*, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/jak-walczyz-z-mowa-nienawisci-20-rekomendacji-rpo-dla-premiera>.
- Śledzińska-Simon A., *Decyzja ramowa w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii jako trudny kompromis wobec mowy nienawiści w unii Europejskiej*, w: *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, red. R. Wieruszewski et al., Warszawa 2010.
- Taczkowska J., *Kategorie wypowiedzi i ich ochrona*, Warszawa–Poznań 2008.
- Taylor P.M., *A Commentary on the International Covenant on Civil and Political Rights. The UN Human Rights Committee’s Monitoring of ICCPR Rights*, Cambridge 2020.
- Wawrzyniak J., *Etyka eutanazji. Studium filozoficzno-aksjologiczne*, Poznań 2015.
- Wawrzyniak J., *Teoretyczne podstawy neonaturalistycznej bioetyki środowiskowej*, Poznań 2000.
- Wieruszewski R., *O pojmowaniu wolności i praw człowieka. Ani utopia, ani fikcja prawna*, „Rzeczpospolita” 2002, 6.11.
- Wieruszewski R., *Rola i znaczenie Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej dla ochrony praw człowieka*, „Przegląd Sejmowy” 2008, nr 2.

- Zięba-Załucka H., *Prawo do swobody wypowiedzi w prawie międzynarodowym i prawie polskim (na tle sporów o interes publiczny/demokratyzację polityki)*, w: *Zagadnienia prawa konstytucyjnego. Polskie i zagraniczne rozwiązania ustrojowe, Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Dariuszowi Góreckiemu w Siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. K. Skotnicki, K. Skłodowski, A. Michalak, Łódź 2016.
- Zmiany w SN: „Szlag mnie trafia”. Małgorzata Manowska oburzona komentarzem, <https://www.rp.pl/sady-i-trybunaly/art36772921-zmiany-w-sn-szlag-mnie-trafia-malgorzata-manowska-oburzona-komentarzem>.
- Zmierczak M., *John Stuart Mill o prawie wyborczym w demokracji – refleksje z perspektywy XXI wieku*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2012, t. XXVII.

Cytuj jako:

Stepień-Załucka B., *Wolność wypowiedzi a mowa nienawiści w działalności funkcjonariuszy publicznych w debacie politycznej*, „Ius Novum” 2024, nr 2 (18), s. 116–134. DOI: 10.26399/iusnovum.v18.2.2024.17/b.stepien-zalucka